

Економіко-правовий підхід щодо діяльності кооперативних підприємств

Федорчук Олександр Михайлович к.е.н., доцент кафедри агробізнесу та права Державного вищого навчального закладу «Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон, тел. 0675533180, a_fedorchuk@mail.ru

Ушкаренко Юлія Вікторівна д.е.н., професор, завідувач кафедри агробізнесу та права Державного вищого навчального закладу «Херсонський державний аграрний університет», м. Херсон, тел. 0677270981, Sharmanschik@mail.ru

В статті розглядаються економіко-правові аспекти функціонування кооперативних підприємств. Визначено складові механізми державного регулювання діяльності кооперативів в сучасних умовах господарювання. Дослідження акцентує увагу на існуванні відмінностей в діяльності сільськогосподарських обслуговуючих та виробничих кооперативів та різночитання в нормативно-правових актах, які регулюють таку діяльність. Подано пропозиції щодо удосконалення законодавчої бази щодо посилення правового статусу й державного регулювання господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарський виробничий кооператив, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, підприємство, підприємництво, аграрна політика

Вступ. В сучасних умовах становлення й розвитку ринкової економіки іманентною формою господарювання є підприємництво. Економічна наука визначає підприємництво як особливий вид діяльності, в основу якого покладені такі ознаки: свобода вибору напрямів і методів діяльності, самостійність у прийнятті рішень, орієнтація на досягнення комерційного успіху, відповідальність, активний пошук, інноваційний характер діяльності. На думку П. Саблука, підприємництво – не лише особливий вид діяльності, а й певний стиль і тип господарської поведінки, для якої характерне організаційно-господарське новаторство, знаходження нових, ефективних способів використання ресурсів, гнучкість, постійне оновлення [11].

Отже, кооперативне підприємництво можна визначити як господарську діяльність на свій страх та ризик і під свою майнову відповідальність різних груп людей, об'єднаних у кооперативи та їх союзи. На думку А. Макаренка, кооперативне підприємництво відрізняється, наприклад, від акціонерного більш демократичним управлінням, соціальною спрямованістю своєї діяльності, дотриманням, як правило, особливих кооперативних принципів і морально-етичних норм [5]. Кооперативне підприємництво є різновидом колективного підприємництва, з особливими цілями і властивими йому методами діяльності.

Організаційною формою будь-якого підприємництва у ринковій економіці є підприємство (фірма, корпорація, компанія, кооператив, концерн, ферма та ін.). Підприємство становить організовану і відносно відокремлену самостійно функціонуючу ланку суспільного виробництва, яка характеризується технологічною й організаційною єдністю, економічними зв'язками, де здійснюється процес індивідуального відтворення для забезпечення системи загальнонародних, колективних і особистих економічних інтересів. Підприємство повинне зосереджувати увагу не тільки на одержанні прибутку, а й дбати про добробут людей (створення безпечних умов виробництва, випуск екологічно

чистої продукції, захист навколишнього природного середовища, заходи соціального спрямування тощо).

Кооператив – це підприємство. Однак підприємство не капіталістичного типу, як називає його М. Туган-Барановський і з належною повнотою визначає ознаки, які відрізняють кооператив від капіталістичного підприємства. Капіталістичне підприємство існує заради прибутку, кооперативне ніколи не переслідує мети одержання капіталістичного прибутку. Кооперація є однією із форм самозахисту трудящих класів від натиску капіталу. Кооператив захищає господарські інтереси економічно слабких суспільних груп шляхом об'єднання в одного господарське ціле. Через те люди, поведінка яких визначається тільки мотивами особистого егоїзму, не придатні для кооперації. "Солідарність інтересів – є духовна основа кооперації", – зробив висновок М. Туган-Барановський [12].

У ринковій економіці, як вважає В. Гончаренко, існує два принципово відмінних один від одного типи підприємств, які створюються для ведення господарської діяльності відповідного напрямку. Підприємницька діяльність здійснюється за допомогою різних організаційних форм бізнесу (приватне підприємство, партнерство чи корпорація) та зорієнтована на задоволення зовнішніх потреб клієнтів з метою отримання прибутку і розподілу його між власниками. Кооперативна діяльність здійснюється кооперативами (кооперативними товариствами, спілками) з орієнтацією на задоволення внутрішніх потреб діяльності кооперативу, які користуються послугами останнього. Метою діяльності кооперативу є не отримання прибутку, а надання більш дешевих та якісних послуг своїм членам і скорочення їхніх витрат на споживчі чи бізнесові потреби [2].

В. Зіновчук визначає кооператив як специфічний вид підприємства. Його унікальність у тому, що він орієнтований не на отримання прибутку, а на як найповніше задоволення економічних потреб своїх членів, які одночасно є і клієнтами, і власниками свого підприємства [4]. Погоджуємося з наведеними точками зору вчених, що кооператив є підприємством, але особливого типу.

Результати дослідження. У різних країнах світу існують різні держані підходи до розвитку кооперативного руху в аграрному секторі. Вплив держави на розвиток кооперативного руху починається з формування законодавчої бази. Розглядаючи підходи до формування кооперативного законодавства, Т. Ожелевська виділяє дві концепції: мінімалістську і максималістську [6]. Прихильники мінімалістської концепції вважають, що закон повинен бути передусім зручним для практичного його використання в різних економічних умовах. Вони ставлять питання про недоцільність існування спеціального кооперативного законодавства, тому що можна використовувати закон про корпорації

для організації кооперативу, які більше відповідають кооперативним принципам, ніж нині діючі [6]. Світова практика свідчить, що максималістський підхід до формування кооперативної законодавчої бази стимулює розвиток кооперативного руху в країні.

Розвиток кооперації, створення та функціонування кооперативів як організаційної її форми, їхні взаємовідносини з іншими фізичними й юридичними особами сприяли появі нового типу відносин в агробізнесі, які розбудовуються на нових економіко-правових засадах. З точки зору права, сільськогосподарська кооперація – це комплексна багатогалузева структура, що регулюється нормами, які відносяться до різних галузей економічного законодавства. Визначальною правовою основою розвитку сільськогосподарської кооперації є ст. 36 та ст. 37 Конституції України, які надають громадянам право на об'єднання і здійснення різних видів спільної діяльності. Першим законом, який сприяв відродженню сільськогосподарської кооперації в Україні, був Закон України "Про власність" від 7 лютого 1991 р. Ним узаконювалось існування різних форм власності, зокрема приватної, колективної та державної.

Загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності громадянами та юридичними особами на території України визначав Закон України "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 р. [8]. Ще одним законодавчим актом, що сприяв розвитку кооперативних формувань в Україні був Закон "Про підприємства в Україні" від 27 березня 1991 р. [9]. Цей Закон, як і попередні, втратили свою чинність у 2004 р.

Прийнятий Цивільний кодекс України легалізував кооперативну організаційно-правову форму господарського життя на високому законодавчому рівні. Згідно зі ст. 24 одним із видів юридичних осіб є кооперативні організації та їхні об'єднання. Нормами цивільного права встановлюються цивільно-правова; господарська правоздатність і дієздатність кооперативу як юридичної особи, правила участі у ринкових, товарно-грошових відносинах, умови захисту майнових прав та інтересів (ст. 163-166). Однак недоліком цього кодексу є те, що кооперативи представлені лише одним видом – виробничими кооперативами.

В Господарському кодексі України зазначається, що кооперативи як добровільні об'єднання громадян з метою спільного вирішення економічних, соціально-побутових та інших питань можуть створюватися у різних галузях (виробничі, споживчі і т.д.). З метою здійснення господарської діяльності на засадах підприємництва громадяни можуть утворювати виробничі кооперативи [3]. Основу кооперативного законодавства сьогодні становлять норми Законів України "Про споживчу кооперацію", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про кредитні спілки", "Про кооперацію".

Справжнє відродження кооперативної системи стало можливим лише з прийняттям Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 7 липня 1997 р [10]. Закон містить в собі положення, спрямовані на відродження сільськогосподарських кооперативів на засадах міжнародних кооперативних принципів, господарської ініціативи, а також на підвищення ефективності господарювання в сільському господарстві. Він насамперед відкрив новий етап розвитку та становлення кооперативів. Його прийняття свідчить про зміну ставлення держави до кооперативної форми ведення сільськогосподарського виробництва, яка на практиці часто ототожнювалась з колгоспами, що виробило деяке негативне ставлення до сільськогосподарських кооперативів [4]. Однак більшість проблем, пов'язаних із функціонуванням кооперативів в економічній системі держави вирішено так і не було. Тому 10 липня 2003р. було прийнято Закон України "Про кооперацію" [7].

Проте прийнятий Закон має певний ряд недоліків, наприклад, стосовно порядку формування та використання кооперативних фондів. Зокрема, недостатньо чітко проводиться розмежування між пайовим і спеціальними фондами: якщо пайовий фонд, згідно з визначенням – це майно кооперативу, що формується за рахунок паїв (у т. ч. додаткових) членів та асоційованих членів кооперативу, а спеціальний – фонд, який створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу, інших надходжень, не заборонених законодавством (у т. ч. й паїв), на забезпечення його статутної діяльності, то суттєвої різниці між ними немає – і перший, і другий можуть складатися з пайових внесків і використовуватись для здійснення статутної діяльності кооперативу. Незрозумілим є також і те, що в одній частині (ст. 20) закріплено положення, відповідно до якого неподільний фонд не може бути розподілений, а в іншій частині тієї ж статті передбачена можливість перерозподілу цього фонду. Також не до кінця визначено і питання щодо того, що є основою для членства в кооперативі – трудова діяльність чи пайовий внесок. Скажімо, якщо особа отримує кооперативний пай у спадок і не працює у кооперативі, чи може вона і надалі бути членом кооперативу. Або, що саме буде утворено в результаті реорганізації кооперативу шляхом злиття, перетворення, виділення, поділу. Тому окремі положення Закону потребують удосконалення.

Отже, серед ознак сільськогосподарського виробничого кооперативу можна назвати специфічний вид діяльності – виробництво сільськогосподарської продукції, обов'язкову трудову участь членів у його діяльності, а звідси – й участь у ньому лише фізичних осіб. З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що сільськогосподарський виробничий кооператив – це кооператив, створений фізичними особами для спільного виробництва сільськогосподарської продукції (або продукції

сільського, рибного чи лісового господарства) з обов'язковою трудовою участю членів у його діяльності. З участю ж юридичних осіб такий кооператив створюватися не може.

У нормах вищезгаданого Закону міститься положення про те, що виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою отримання доходу. Як відомо, поняття та принципи підприємництва закріплені в Господарському кодексі України, відповідно до ст. 42 якого, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [3]. Як бачимо, саме отримання прибутку, а не доходу є однією з конструктивних ознак підприємницької діяльності. Та й сама по собі господарська діяльність є ширшою за підприємницьку, бо включає в себе, окрім останньої, й низку організаційно-управлінських моментів [1].

Не досягнуто єдиної точки зору й щодо того, якими є сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – прибутковими чи неприбутковими. Різні думки висловлюються стосовно того, якими вони повинні бути. Зокрема, у Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" (ст. 2) закріплено правило, згідно з яким обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування своїх членів, не ставлять за мету отримання прибутку [10], тобто чинне законодавство визначає некомерційний характер організації, а неприбутковість як головну її ознаку.

Не викликає сумніву необхідність усунення ряду положень, закріплених у Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" (ст. 2, б) стосовно обслуговуючих кооперативів, які суперечать одне одному. Так, з одного боку, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету отримання прибутку (ст. 2), отже, вони не належать до суб'єктів підприємницької діяльності і на них не поширюється законодавство, що регламентує діяльність таких суб'єктів; а з іншої – їхня державна реєстрація здійснюється в порядку, передбаченому для державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності (ст. 6). Безсумнівно, що така правова колізія й неоднозначність мають бути усунуті.

Сьогодні жодна з названих галузей права не може здійснити всебічне регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. По-перше, повинна бути врахована специфіка кооперативної форми організації виробництва. По-друге, ця форма функціонує в досить складній системі міжгалузевих господарських зв'язків. Виходячи з цього і враховуючи специфіку сільського господарства як галузі, пов'язаної з біологічними та природно-кліматичними процесами, які обумовлюють підвищений виробничий ризик, необхідно прийняти особливий комплексний законодавчий акт, в якому норми різних

галузей права застосовуватимуться через відношення членства й облік галузевої специфіки кооперативної діяльності в аграрній сфері, що потребує більш гнучкого і диференційованого підходу до правового регулювання окремих видів кооперативів.

Висновки. Вважаємо, що для уникнення різочитання в Законі "Про сільськогосподарську кооперацію" щодо правомірності віднесення переліку видів сільськогосподарської діяльності до одного з типів кооперативів (виробничого чи обслуговуючого), а також повнішого розкриття особливостей цих форм господарювання необхідно прийняти два окремих закони: "Про виробничу сільськогосподарську кооперацію", "Про обслуговуючу сільськогосподарську кооперацію". Доцільно закріпити на законодавчому рівні можливість виключного права отримання назви "обслуговуючий кооператив" тільки тим суб'єктом господарської діяльності, який відповідає Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію", дотримується Міжнародних кооперативних принципів і якому надано статус неприбуткової організації.

Таким чином, для удосконалення законодавчої бази необхідно визначити найбільш важливі питання функціонування сільськогосподарських кооперативів, у т. ч.: юридичне визначення кооперативу, що відрізняє його від акціонерних і інших типів підприємств; чітке і функціональне правове розмежування виробничих і обслуговуючих кооперативів; розробка переліку дозволеної діяльності для кооперативів; визначення пайових відносин як виробничих, так і обслуговуючих кооперативів; віднесення регулювання окремих сторін функціонування кооперативної діяльності до відповідного законодавства країни (Цивільного кодексу, трудового, земельного й іншого законодавства); виявлення особливостей розповсюдження на кооперативи антимонопольного і податкового законодавства.

Перелік використаних джерел

1. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / [за ред. В.І.Семчика]. – М.: Наук. думка, 1998. – 240 с.
2. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форма економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / Гончаренко В.В. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
3. Господарський кодекс України. – К.: Школа, 2003. – 192 с.
4. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. друге: доп. і перероб. / Зіновчук В.В. – К.: Логос, 2001. – 380 с.
5. Макаренко А.П. Теория и история кооперативного движения / Макаренко А.П. – М.: ИКЦ "Маркетинг", 2002. – 328 с.
6. Ожелевская Т.С. Роль государства в развитии кооперативного движения в сельском

хозяйстве: Материалы, представленные участниками Американской Программы обмена профессорско-преподавательскими составами (FEP 1995-2002) на встрече в Москве, октябрь 27-29, 2003. – С. 63-67.

7. Про кооперацію: Закон України // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 142-152.

8. Про підприємництво: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 24. – Ст. 272.

9. Про підприємства в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 24. – С. 611-629.

10. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261. – С. 683-695.

11. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: науково-популярні нариси у 3-х т. / Саблук П. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – Т. III. – 486 с. – (Формування наукової ринкової школи економістів-аграрників).

12. Туган-Барановський М.І. Політична економія: курс популярний / Туган-Барановський М.І. – К.: Наук. думка, 1994. – 263 с.

Fedorchuk A.M., Ushkarenko Y.V.

In article considered economic-legal aspects of functioning of the enterprises of cooperative type are considered. It is defined components of the mechanism of state regulation of activity of cooperative societies in modern conditions of managing. Research focuses attention on existence of differences in activity agricultural serving and production co-operatives and a different interpretation in regulatory legal acts which regulate such activity.

Keywords: cooperation, agricultural production cooperative, agricultural serving cooperative society, the enterprise, business, an agrarian policy

Федорчук А.М., Ушкаренко Ю.В.

В статье рассматриваются экономико-правовые аспекты функционирования предприятий кооперативного типа. Определено составляющие механизма государственного регулирования деятельности кооперативов в современных условиях хозяйствования. Исследование акцентирует внимание на существовании отличий в деятельности сельскохозяйственных обслуживающих и производственных кооперативов и различия в нормативно-правовых актах, которые регулируют такую деятельность.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственный производственный кооператив, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, предприятие, предпринимательство, аграрная политика